

ARJAN WITZIER

LEZEN

*in het*

LICHT

*van de*

GEEST

Hermeneutische implicaties van  
het nieuwtestamentische spreken over het  
verlichtende werk van de Heilige Geest



# Woord vooraf

---

Tijdens mijn studie theologie heeft een collegedictaat nieuwtestamentische hermeneutiek van wijlen prof.dr. Jan Versteeg bij mij de interesse wakker geroepen voor de hermeneutische rol van de Heilige Geest. Verwijzend naar 1 Korintiërs 2,14 merkt Versteeg in dat dictaat op dat voor het verstaan van de Bijbel congenialiteit noodzakelijk is. Die verwijzing bracht me bij het onderwerp van de doctoraalscriptie die ik in 1996 afrondde: *Het geheim van de Geest. Over de Geest en het verstaan van God vanuit 1 Korintiërs 2,6-16*. De uitkomsten van die scriptie leken uitdagend genoeg om het onderzoek te verbreden naar het geheel van het Nieuwe Testament. Een voorstel voor een promotieonderzoek in die richting werd in 2006 door de gezamenlijke onderzoeksgroep Biblical Exegesis and Systematic Theology van de theologische universiteiten van Apeldoorn en Kampen en het college van hoogleraren van de universiteit in Apeldoorn goedgekeurd.

Het zal niet verbazen dat dankbaarheid en opluchting bij mij om de voorrang strijden nu dit onderzoek eindelijk tot een afronding is gekomen. Het bleek een ingewikkelde exercitie om naast mijn werk in de gemeente en de zorg voor mijn gezin voldoende tijd te vinden voor de studie. Meerdere keren heb ik het werk eraan moeten pauzeren, verschillende keren heb ik gedacht aan opgeven en één keer zelfs heb ik een besluit om ermee te stoppen formeel aan mijn promotor meegedeeld. Een exit-gesprek met prof.dr. Arnold Huijgen heeft me overgehaald om alsnog een laatste poging te wagen. Een iets beperktere opzet – door mijn begeleiders in de maanden daarna vakkundig weer uitgebreid... –, een striktere begeleiding en vooral de extra studieverloven die ik in 2020 en 2021 van de Barnabaskerk kreeg, hebben ervoor gezorgd dat het onderzoek ten langen leste tot een te verdedigen proefschrift heeft geleid.

De lange duur van dit onderzoek heeft ervoor gezorgd dat mijn oorspronkelijke promotor, prof.dr. Teus Hofman, zijn begeleiding heeft moeten staken toen het vijf jaar na zijn emeritaat nog altijd niet afgerond was. Prof.dr. Eric Peels, die aanvankelijk als tweede promotor betrokken was, nam toen de begeleiding over. Hij vond versterking in prof.dr. Arie Zwiep en dr. Michael Mulder. Het uiteindelijke resultaat is mede te danken aan de kritische en uitdagende opmerkingen en adviezen van genoemde begeleiders. De teksten die zij terugstuurden, zagen meestal rood van alle correcties en suggesties. Waren die eenmaal verwerkt, dan

stond er een tekst die vele malen steviger was dan daarvoor. Mijn hartelijke dank voor alle tijd die zij erin gestoken hebben. Naast deze formele begeleiders waren ook een aantal anderen bereid om mee te lezen en de teksten van commentaar te voorzien. Hans Burger, Henk van de Kamp en mijn vader hebben ieder op hun eigen manier een waardevolle bijdrage geleverd.

Toen ik, alweer jaren terug, via Twitter melding maakte van het schrijven van het eerste hoofdstuk, stelde Dien de Haan zich via dat kanaal beschikbaar om het Nederlands te controleren. Ze daagde me uit, mede vanwege het onderwerp, om zo te schrijven dat ook geïnteresseerde gemeenteleden zonder theologische scholing het zouden kunnen volgen. Nu is het de vraag of dat mogelijk is bij het niveau dat verwacht wordt van een wetenschappelijke publicatie. Wel heb in mijn best gedaan om zo toegankelijk mogelijk te schrijven. Of dat voldoende gelukt is, moeten de betreffende lezers maar beoordelen. Helaas gaf Dien vanwege gezondheidsproblemen al na het eerste hoofdstuk aan dat ze de correctie van de teksten niet verder voor haar rekening kon nemen. Haar overlijden in 2019 maakt dat zij het eindresultaat niet meer heeft kunnen meemaken. Voor de verdere correctie van het Nederlands vond ik gelukkig Gerrit de Boer bereid. Grote dank aan hem voor zijn nauwkeurigheid en voor zijn suggesties om de tekst leesbaarder te maken. Fritz en Brenda Harms wil ik bedanken voor het nakijken van de Engelse vertaling van de samenvatting.

Het waren de Igreja Evangélica Reformada van Carambeí in Brazilië en de Christelijke Gereformeerde Barnabaskerk van Apeldoorn-Centrum die mij de mogelijkheid gaven om tijd te besteden aan de studie. De regelmatige vraag van kerkenraden en gemeenteleden hoe het met mijn studie ging, moedigde mij aan om door te gaan. Ik hoop dat ik al die keren dat ik me voor kortere of langere tijd terugtrok voor mijn onderzoek niemand tekort heb gedaan. Meer nog hoop ik dat het resultaat ervan dienstbaar mag zijn aan het verstaan van de Bijbel, juist ook voor die concrete gelovigen die, ieder in hun eigen context, dat boek ter hand nemen.

Mijn vader en moeder wil ik danken voor het voorbeeld dat ze gaven in geloof in de Heer en dienstbaarheid aan de Kerk en het Koninkrijk. Geloof kun je een ander niet geven, dat is iets van het geheim van de Geest. Wel kun je een ander brengen waar de wind van de Geest waait. Dat hebben mijn ouders op allerlei manieren gedaan. Wat een zegen is het om samen met hen op de weg van het geloof op te mogen trekken!

Een bijzondere vermelding verdient mijn gezin. Zij hebben het wel erg lang uit moeten houden met een man en vader die “nog even” iets aan zijn studie moest doen. Wat ik hoop en bid, is dat wat ik in dit boek beschrijf – de Geest die helpt bij het lezen en verstaan van de Bijbel – ook in hun leven telkens weer ervaren wordt.

Dit boek draag ik op aan Eliana. Als er één is die weet van de hobbels die dit onderzoek langs is gegaan, is zij het. Zonder haar betrokkenheid was dit onderzoek ongetwijfeld bij een van die hobbels blijven steken. Não há palavras para expressar quanto agradeço teu comprometimento com este estudo. E não somente com este estudo, mas simplesmente comigo em todos os altos e baixos. Te amo!

Ten slotte: wie roemt, roeme in de Heer! Terwijl ik probeerde grip te krijgen op dit onderzoek, werd ik er zelf steeds weer en steeds meer door gegrepen. Daarin heb ik persoonlijk iets ervaren van het werk van de Geest waar het in dit boek over gaat. Veel meer dan een onderwerp dat vraagt om theologische doordienking, is de verlichting door de Geest de manier waarop God mensen de ogen opent voor Hem en voor wat Hij bestemd heeft voor wie Hem liefhebben. Verwonderd begin je dan iets te ontwaren van wat geen oog gezien heeft, geen oor gehoord heeft en in geen mensenhart is opgekomen. Wat is Hij goed!

Apeldoorn, juni 2022

# Inhoudsopgave

---

Woord vooraf .....	7
Inhoudsopgave.....	11
<b>1. Inleiding.....</b>	<b>17</b>
1.1. De rol van de Heilige Geest in het verstaan van de Bijbel .....	17
1.2. Verlichting of <i>illuminatio</i> door de Heilige Geest .....	19
1.3. Hermeneutische verwerking .....	22
1.4. Doel en aanpak .....	24
1.5. Opzet .....	25
<b>2. Oriëntering .....</b>	<b>27</b>
2.1. Lijnen van denken .....	27
2.1.1. Geestelijke zin .....	29
2.1.2. Inwerking op de wil van de lezers/hoorders .....	32
2.1.3. Opening van het verstand van de lezers/hoorders .....	35
2.1.4. Verlichte lezers/hoorders .....	37
2.1.5. Houding van vertrouwen en instemming.....	40
2.1.6. Gedeelde pinksterervaring .....	44
2.1.7. Voortgaande openbaring .....	47
2.1.8. Werkingssfeer van de Geest .....	51
2.2. Vragen.....	54
2.3. Selectie van nieuwtestamentische teksten .....	56
<b>3. 1 Korintiërs 2,10-16 .....</b>	<b>59</b>
3.1. Inleiding.....	59
3.2. Context.....	59
3.3. Exegese van 1 Korintiërs 2,10-16.....	65
3.4. Thematische overwegingen .....	82
3.4.1. De Geest brengt een nieuw verstaan .....	82
3.4.2. Het ontvangen van de Geest .....	83
3.5. 1 Korintiërs 2,10-16 over de verlichting door de Geest .....	84

<b>4.2 Korintiërs 2,14-4,6 .....</b>	<b>87</b>
4.1. Inleiding.....	87
4.2. Context.....	88
4.3. Paulus' gedachtegang in 2 Korintiërs 2,14-4,.....	91
4.4. Thematische overwegingen .....	109
4.4.1. Letter/Geest-contrast een hermeneutische sleutel?.....	109
4.4.2. Christus en de Geest.....	111
4.4.3. Ontsluierd verstaan en het werk van de Geest .....	111
4.5. 2 Korintiërs 2,14-4,6 over de verlichting door de Geest.....	115
<b>5. Efeziërs 1,17-19 en 3,16-19 .....</b>	<b>118</b>
5.1. Inleiding.....	118
5.2. Context.....	118
5.3. Exegese van Efeziërs 1,17-19.....	120
5.4. Exegese van Efeziërs 3,16-19.....	127
5.5. Efeziërs 1,17-19 en 3,16-19 over de verlichting door de Geest .....	132
<b>6. Johannes 3,1-12.....</b>	<b>134</b>
6.1. Inleiding.....	134
6.2. Context en afbakening.....	134
6.3. Exegese van Johannes 3,1-12 .....	135
6.4. Thematische overwegingen .....	153
6.4.1. Jezus en de Geest.....	153
6.4.2. Het perspectief van het vlees en het perspectief van de Geest.....	154
6.4.3. Toegang tot het perspectief van de Geest .....	155
6.5. Johannes 3,1-12 over de verlichting door de Geest.....	156
<b>7. Johannes 6,63 .....</b>	<b>158</b>
7.1. Inleiding.....	158
7.2. Context en afbakening .....	158
7.3. Exegese van Johannes 6,63 .....	160
7.4. Johannes 6,63 over de verlichting door de Geest.....	167
<b>8. De Parakleet .....</b>	<b>170</b>
8.1. Inleiding.....	170
8.2. Context.....	170
8.3.1. Wat betekent het begrip παράκλητος?.....	173
8.3.2. Wat is de oorspronkelijke sociale of culturele functie van een παράκλητος en wat betekent dit voor het gebruik ervan als aanduiding voor de Geest?.....	175

8.3.3. Waarom wordt het begrip παράκλητος alleen in Jezus' afscheidsgesprekken voor de Geest gebruikt? .....	179
8.3.4. Eigen positiebepaling.....	181
8.4. Exegese .....	182
8.4.1. Exegese van Johannes 14,16-17.....	182
8.4.2. Exegese van Johannes 14,25-26.....	188
8.4.3. Exegese van Johannes 15,26-27.....	193
8.4.4. Exegese van Johannes 16,7; 16,8-11 en 16,12-15.....	199
8.5. Thematische overwegingen .....	222
8.5.1. Blijvende verbinding met Jezus en de Vader .....	222
8.5.2. Jezus' spreken blijvend tot klinken brengen .....	223
8.5.3. Innerlijke werking?.....	226
8.5.4. Begunstigden .....	227
8.6. De Parakleet-teksten over de verlichting door de Geest.....	229

## **9. “Chrisma” in 1 Johannes 2,20.27 ..... 231**

9.1. Inleiding.....	231
9.2. Context en afbakening.....	231
9.3. Exegese van 1 Johannes 2,20.27 .....	232
9.4. Chrisma in 1 Johannes 2,20.27 over de verlichting door de Geest .....	241

## **10. Bijbels-theologische context ..... 243**

10.1. Inleiding.....	243
10.2. Overeenstemming met het Oude Testament?.....	244
10.2.1. De Geest van God in het Oude Testament .....	244
10.2.2. Het kennen van God en het verstaan van zijn openbaring.....	247
10.2.3. De Geest van God en het kennen van God volgens het Oude Testament .....	249
10.3. Overeenstemming binnen het Nieuwe Testament? .....	250
10.3.1. Menselijke onmacht en onwil om het evangelie te begrijpen.....	250
10.3.2. Inzicht moet ontvangen worden (zonder vermelding van de Geest) ...	254
10.3.3. Mensen gaan geloven door het werk van de Geest .....	256
10.3.4. Geen eigenmachtige uitleg .....	257
10.3.5. Handelingen over de Geest die de weg wijst bij het verstaan van de Schriften .....	259
10.4. Conclusies.....	262

## **11. Hermeneutische betekenis van de verlichting door de Geest .. 265**

11.1. Inleiding.....	265
11.2. Verlichting door de Geest.....	265
11.2.1. De Geest ontsluit Gods handelen en spreken.....	266
11.2.2 De Geest leidt mensen binnen in een nieuwe manier van kennen en verstaan .....	266
11.2.3. De Geest brengt bij Jezus Christus als het nieuwe verstaansperspectief .....	267
11.2.4. De verlichting door de Geest zet aan tot geloof en gehoorzaamheid....	267
11.2.5. De Geest werkt waar mensen in aanraking komen met Gods handelen en spreken.....	268
11.2.6. De Geest geeft het verlichte verstaan van de een als verrijking voor het verstaan van de ander .....	269
11.2.7. De Geest brengt Jezus' spreken blijvend tot klinken .....	269
11.2.8. De verlichting door de Geest wordt ontvangen op het gebed .....	270
11.3. Hermeneutische implicaties .....	270
11.3.1. Omgang met de Bijbel en ontvankelijkheid voor het werk van de Geest.....	271
11.3.2. De hermeneutische cirkel van de Geest .....	274
11.3.3. Een meervoudig verstaan van de Bijbel.....	276
11.3.4. Het Christusperspectief van de Geest .....	281
11.3.5. Complicaties .....	283
11.4. De verlichting door de Geest in de hermeneutische praktijk .....	287
11.4.1. De vrijheid van de Geest en hermeneutische ontvankelijkheid .....	287
11.4.2. Lichtkringen van de Geest.....	289

## **12. Ontvankelijkheid als hermeneutische voorwaarde ..... 294**

12.1. Inleiding.....	294
12.2. Terugkoppeling.....	295
12.2.1 Geestelijke zin.....	295
12.2.2. Inwerking op de wil van de lezers/hoorders .....	296
12.2.3. Opening van het verstand van de lezers/hoorders .....	297
12.2.4. Verlichte lezers/hoorders.....	298
12.2.5. Houding van vertrouwen en instemming.....	299
12.2.6. Gedeelde pinksterervaring.....	300
12.2.7. Voortgaande openbaring.....	301
12.2.8. Werkingssfeer van de Geest.....	302
12.2.9. Conclusies.....	303
12.3. Ruimte voor de Geest in twee hedendaagse hermeneutische theorieën ..	305



12.3.1. Ruimte voor de Geest in de receptie-esthetica ( <i>reader response criticism</i> ) .....	305
12.3.2. Ruimte voor de Geest in de taalhandelingstheorie ( <i>speech-act theory</i> ) .....	309
12.4. Hermeneutisch respect voor de Bijbel en de voorwaarde van ontvankelijkheid .....	317
<b>13. Samenvatting en conclusies</b>	<b>320</b>
<b>Literatuurlijst .....</b>	<b>331</b>
<b>Index van auteurs .....</b>	<b>373</b>
<b>Summary and conclusions.....</b>	<b>383</b>
<b>Curriculum vitae .....</b>	<b>395</b>

# 1. Inleiding

---

## 1.1. De rol van de Heilige Geest in het verstaan van de Bijbel

In dit onderzoek gaat het over de rol van de Heilige Geest in het verstaan van de Bijbel. Daarmee bevindt deze studie zich op het speelveld van de Bijbelse hermeneutiek.

Hermeneutiek is kort te definiëren als uitlegkunde of kunst van het uitleggen. Wat breder omschreven kan de hermeneutiek gezien worden als de bezinning op en de toepassing van wat nodig is om schriftelijke communicatieve uitingen te interpreteren en uit te leggen. Wanneer de hermeneutiek zich daarbij richt op de uitleg van de Bijbel wordt er gesproken over *Bijbelse* hermeneutiek. In dit onderzoek gebruik ik de typering “Bijbels” niet in de zin van door de Bijbel genormeerd, of speciaal voor de Bijbel geschikt, maar in de zin van op de Bijbel gericht<sup>1</sup>.

Over de hermeneutische betekenis van de Heilige Geest bij het lezen van de Bijbel lopen de meningen uiteen. Door middel van twee wat langere citaten wil ik iets uit laten komen van de spanning die er op dit onderwerp staat. Het eerste citaat is van Eric Peels, die in het artikel ‘Het Woord is leven – Over de Heilige Schrift’ een opsomming geeft van zeven hermeneutische vuistregels. Als tweede vuistregel noemt hij:

*“De hermeneut is aangewezen op de Heilige Geest als de grote Schriftvertolker. Groot is de plaats die aan de Heilige Geest toekomt bij het vertolken van de Schrift. Hij is het die in zekere zin de eerste Auteur van de Bijbel is, die de profeten en apostelen aandreef en die spreekt door de Schriften. Door de indruk die Hij met het Woord in het menselijk hart achterlaat, overtuigt hij ons van de waarheid en het gezag van de Schrift. Van de verlichting door de Geest zijn wij afhankelijk om door te kunnen dringen tot de zin van het Woord. Hij is het die*

---

<sup>1</sup> Vgl. Schenk, ‘Hermeneutik’; Stuhlmacher, *Verstehen*, 17-18; Osborne, *Spiral*, 5-7; Jeanrond, ‘Hermeneutics’; Söding, ‘Hermeneutik’; Peels, ‘Woord’, 79-81; Van der Kooi, ‘Hermeneutiek’; Thiselton, *Hermeneutics*, 1-5; Zwiep, *Tussen tekst en lezer I*, 2-9; Van Houwelingen, ‘Vertalen’, 123-125. Silva (Kaiser/Silva, *Introduction*, 23-35) en Maier (*Hermeneutik*, 7-18) zijn voorbeelden van auteurs die de aanduiding “Bijbels” wel in een normerende betekenis gebruiken.

naar Christus' belofte de zijnen leidt in alle waarheid (Joh. 14:26; 16:12-15). Van belang is hierbij wat de apostel Paulus in 1 Korinthe 2:14 schrijft over het verstaan van de dingen die des Geestes Gods zijn. Een natuurlijk mens begrijpt ze niet en kan dat ook niet, "omdat zij geestelijk onderscheiden worden". Dit betekent niet dat wij een bijzondere, heilige of gewijde hermeneutiek moeten ontwikkelen. Algemeen geldige criteria voor een adequate tekstuitleg zijn ook op de Schrift van toepassing. Daarom kan ook een ongelovige Schriftuitlegger terdege belangrijk werk leveren dat bijdraagt aan een goede exegese. Toch gaat het bij de exegese om meer dan de toepassing van bepaalde methodische regels. Het gaat om het vatten en vertolken van een geestelijke boodschap die de mens van nature tegenstaat."<sup>2</sup>

Het tweede citaat is van Arie Zwiep. In het laatste hoofdstuk van zijn tweedelige *Tussen tekst en lezer: Een historische inleiding in de bijbelse hermeneutiek* vraagt hij zich af of de verlichting door de Geest wel zinvol ingezet kan worden als hermeneutische categorie:

"Maar is de verlichting door de heilige Geest in onze tijd, hermeneutisch gesproken, nog wel een bruikbare en zinvolle categorie? Gaan we de teksten er anders door lezen en beter begrijpen? Heeft de veronderstelde verlichting door de heilige Geest (*illuminatio Spiritus Sancti*) merkbaar effect op de uitkomst van de exegese? Werkt het zogenaamde 'getuigenis des Geestes' (*testimonium Spiritus sancti*, vgl. Rom. 8:16) als een hermeneutische sleutel die deuren opent die voor anderen gesloten blijven? En is, die lijn van denken voortzettend, het klassieke inspiratiedogma dan de beste garantie voor het juiste verstaan van de Bijbel? Slechts een vluchtige blik in de geschiedenis van de bijbelse hermeneutiek laat al zien dat dat allemaal niet het geval is. Sterker nog, het beroep op de heilige Geest als hermeneutische factor leidt in de praktijk niet zelden tot een hermeneutische patstelling of zelfs tot religieus fundamentalisme en machtsmisbruik. Immers, wie de Geest heeft, heeft het gelijk aan zijn zijde. Zo bezien is het beroep op de Geest een *socio-pragmatisch* instrument bij uitstek: het leidt uiteindelijk slechts tot bevestiging van het eigen gelijk en daar wordt niemand wijzer van."<sup>3</sup>

Bij vergelijking van beide citaten valt op dat zij in zekere zin elkaars spiegelbeeld zijn. Peels wil recht doen aan de Bijbelse gegevens over de verlichting door de Geest, maar onduidelijk is wat dit concreet betekent voor zijn hermeneutische

---

2 Peels, 'Woord', 82.

3 Zwiep, *Tussen tekst en lezer II*, 419.

methode. Hij ontkomt niet aan een zekere ambivalentie als hij enerzijds een *hermeneutica sacra* afwijst, maar anderzijds stelt dat het in de exegetische toch om meer gaat dan de toepassing van de methodische regels van de hermeneutiek. Wat is dat meer dan en hoe is dat hermeneutisch concreet te maken? Omdat het volgens Zwiep in de Bijbelse hermeneutiek gaat om de menselijke interpretatie van de Bijbel, ziet hij er weinig heil in om daarbij ruimte te maken voor de Geest. De vraag is echter of dit in de praktijk niet neerkomt op een methodisch uitsluiten van juist die werkzaamheid van de Geest die door de Bijbel als fundamenteel wordt aangewezen voor het verstaan van Gods handelen en spreken. Op zijn minst brengen beide voorbeelden bij de uitdagende vraag: *kan er in een hermeneutische methode recht gedaan worden aan het nieuwtestamentische spreken over het verlichtende werk van de Geest? En zo ja, hoe?*

In deze inleiding bied ik eerst een korte theologische beschrijving van wat ik onder verlichting door de Heilige Geest versta (§ 1.2) en een eerste indruk van de verlegenheid die op te merken is in de hermeneutische bezinning op deze werkzaamheid van de Geest (§ 1.3). Daarna ga ik in op het doel van dit onderzoek en op welke manier ik dit doel wil bereiken (§ 1.4), met als uitwerking de concrete opzet van deze studie (§ 1.5).

## **1.2. Verlichting of illuminatio door de Heilige Geest**

De werkzaamheid van de Heilige Geest die mensen tot het juiste (geloofs)verstaan brengt van wat ze in de Bijbel lezen, wordt in de systematische theologie over het algemeen gethematiseerd onder de noemer van “verlichting” of “illuminatio” door de Geest. Aangezien deze begrippen ook veel gebruikt worden in de Bijbels-hermeneutische discussie over de rol van de Geest, is het zinvol om hier kort uit te werken wat ik daarbij voor ogen heb en hoe dit begrip zich verhoudt tot andere termen, zoals openbaring, inspiratie en regeneratie.

De *illuminatio* is nauw verbonden met de *revelatio*, maar moet daarvan wel onderscheiden worden. Het verband tussen openbaring en verlichting ligt in het gegeven dat de verlichting door de Heilige Geest ervoor zorgt dat de openbaring zijn doel bereikt. Geleerden als Herman Bavinck en Karl Barth hebben voorgesteld om dit nauwe verband uit te laten komen door te spreken over Gods objectieve en Gods subjectieve openbaring<sup>4</sup>. Bezwaren tegen deze verwoording<sup>5</sup>

---

4 Zie bijv. Barth, *Kirchliche Dogmatik I,2*, 253. Ook Berkhof, *Christelijk geloof*, 60, spreekt van een dubbele openbaring.

5 Zie bijv. Bavinck, *Dogmatiek I*, 320-323; Van Genderen/Velema, *Dogmatiek*, 53; Veenhof, *Kracht*, 141.146.

– zoals: Kan er wel zo massief gesproken worden over Gods openbaring als een door ons te kennen object? Is het niet verwarrend om het menselijke verstaan van Gods waarheid te definiëren als openbaring? Is de openbaring pas openbaring als die ook door mensen aanvaard wordt? – hebben ertoe geleid dat dit onderscheid overwegend in onbruik is geraakt. Om verwarring te voorkomen kan beter benadrukt worden dat de verlichting geen openbaring is<sup>6</sup>, maar er wel toe leidt dat Gods openbaring als zodanig erkend wordt. Kort gezegd: de verlichting door de Geest zorgt ervoor dat wat openbaring *is*, voor een mens ook openbaring *wordt*<sup>7</sup>.

Een tweede onderscheid dat zinvol is om te maken, is die tussen *illuminatio* en *inspiratio*. Met name sinds Friedrich Schleiermacher is er in de theologie een tendens om de inspiratie en de verlichting met elkaar te laten samenvallen<sup>8</sup>. De inspiratie wordt dan niet meer verbonden aan de inhoud van de Bijbel, maar aan de profeten en apostelen als de opstellers van de Bijbel. Bovendien geldt van de inspiratie die zij ontvingen dat die niet zoveel anders is dan de verlichting die de lezers van de Bijbel ontvangen. Mijns inziens pleit de meer klassieke theologie terecht voor een duidelijker onderscheid tussen *illuminatio* en *inspiratio*. In het spreken over inspiratie gaat het niet alleen over het door de Geest gedreven getuigenis van profeten en apostelen (vgl. 1Pe 1,11; 2Pe 1,21), maar ook over de door God doorademde schriftelijke neerslag ervan waardoor van de Bijbel gezegd kan worden dat hij Gods Woord is (vgl. 2Tim 3,16)<sup>9</sup>. De verlichting door de Geest zorgt ervoor dat de hoorders de woorden van apostelen en profeten ook daadwerkelijk als Woord van God verstaan en aanvaarden<sup>10</sup>.

Een derde onderscheid dat zinvol blijft, is die tussen de *illuminatio* en onderdelen van de heilsorde als de *regeneratio* en de *sanctificatio*<sup>11</sup>. Het is op zichzelf

---

6 Hetzelfde geldt voor de uitleg van de *illuminatio* als een *revelatio continua*, zoals bijvoorbeeld Veenhof dat doet (*Kracht*, 141). Bavinck en Van Genderen/Velema verdedigen ook deze helderheid in de gebruikte formuleringen: Bavinck, *Dogmatiek I*, 323; 'Maar aan deze objectieve, zowel algemene als bijzondere openbaring beantwoordt eene subjectieve openbaring, die in ruimer zin openbaring kan heeten, maar duidelijkheidshalve beter als verlichting aangeduid kan worden.'; Van Genderen/Velema, *Dogmatiek*, 53.

7 Vgl. Zuber, *Illumination*, 199.214.

8 Wagner, 'Erleuchtung', 167. In deze lijn bijv. Reiling, *Woord*, 122.135.

9 Vgl. Vanhoozer, 'Scripture', 48; 'Inspiration is the confession that God is the strong author of Holy Scripture. In confessing Scripture as inspired discourse, the accent is on the product, not the process.' Zie ook: Van Genderen/Velema, *Dogmatiek*, 78-90; Trimp, 'Geest'; Grenz, *Theology*, 497-499; Loonstra, *Geloofwaardigheid*, 15-17; Van den Brink/Van der Kooi, *Dogmatiek*, 483-516.

10 Vanhoozer, 'Understanding', 164; *Meaning*, 413.429; 'Imprisoned', 72; 'Scripture', 55; Bloesch, *Scripture*, 25-26; Grenz, *Theology*, 499-510. Vgl. Ouweneel, *Geest*, 339.343; *Woord*, 251-252; Averbeck, 'Bible', 137; Horton, *Faith*, 167.169; Van den Brink/Van der Kooi, *Dogmatiek*, 457.

11 Volgens Wagner ('Erleuchtung', 168) beschouwden piëtistische kringen de verlichting als

gezien niet onmogelijk om de verlichting door de Geest als een onderdeel te zien van de wedergeboorte en de heiliging. Wie de verlichting echter daarin op laat gaan, verliest een specifiek aspect van het werk van de Geest uit het oog. De verlichtende activiteit van de Geest is de aanjager van zowel de wedergeboorte als de heiliging door ervoor te zorgen dat een mens zicht krijgt op Gods handelen en spreken. Dat is de reden waarom die mens een nieuw mens wordt (*regeneratio*) en een nieuwe gehoorzaamheid zijn leven gaat bepalen (*sanctificatio*).

In met name de gereformeerde theologie is er in het kader van de verlichting door de Geest vaak apart aandacht voor het *testimonium Spiritus sancti internum*, het inwendig getuigenis van de Heilige Geest. Er is verschil van mening over de vraag of de *illuminatio* met het *testimonium* samenvalt<sup>12</sup> of ervan te onderscheiden is<sup>13</sup>. Deels is deze discussie te verklaren vanuit de verschillende definities waarmee gewerkt wordt van zowel het inwendig getuigenis als de verlichting. Naar mijn mening is het *testimonium* zoals dat confessioneel vastgelegd is in bijvoorbeeld Artikel 5 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis<sup>14</sup> te onderscheiden van de verlichting door de Heilige Geest: Het *testimonium* van de Geest zorgt voor de persoonlijke zekerheid over de Bijbel als Gods Woord, de *illuminatio* door de Geest zorgt voor het kunnen verstaan ervan.

De verlichting door de Heilige Geest ontsluit de mens voor het handelen en spreken van God. Zonder deze verlichting heeft de mens daar dan ook geen zicht, of in ieder geval geen goed zicht op. Dit heeft aan de ene kant te maken met de menselijke beperktheid als schepsel: de werkelijkheid van God is een categorie die boven het bevattingsvermogen van de mens uitgaat. In beeldspraak: het licht van Gods werkelijkheid valt buiten het spectrum dat voor het menselijke oog zichtbaar is. Het heeft aan de andere kant ook te maken met de menselijke be-

---

verbonden met de bekering en de wedergeboorte, en dus met de gelovende mens. In reactie hierop koos de lutherse orthodoxie ervoor om de verlichting in de orde des heils te verbinden met de roeping en voorafgaand aan bekering en wedergeboorte, waarmee de verlichting door de Geest werd verbonden aan de Schrift.

12 Zo bijv. Ramm, *Witness*, 84-85; Horton, *Faith*, 167; Kamphuis, 'Duidelijkheid', 78; Van den Belt, *Autopistia*, 329-334.

13 Zo bijv. Van Genderen, *Getuigenis*, 16; Zuber, *Illumination*, 212; Vanhoozer, 'Understanding', 164; *Meaning*, 413.

14 "Wij aanvaarden al deze boeken, en deze alleen, als heilig en kanoniek om ons geloof daarnaar te richten, daarop te gronden en daarmee te bevestigen. En zonder te twijfelen geloven wij alles wat zij bevatten; en dat niet zozeer omdat de Kerk ze aanvaardt en als zodanig erkent, maar bovenal omdat de Heilige Geest ons getuigenis geeft in onze harten, dat zij van God zijn. Zij hebben ook het bewijs daarvan in zichzelf, daar zelfs blinden tasten kunnen, dat de dingen die erin voorzeggd zijn, geschieden." (*Belijdenisgeschriften*, 17-18).

perktheid vanwege de zonde: door zich van God af te keren en te kiezen voor zijn eigen werkelijkheid leidt elke aansluiting op Gods werkelijkheid tot kortsluiting. In beeldspraak: de mens heeft zichzelf willens en wetens zo verblind dat hij het licht van Gods werkelijkheid niet meer zien kan. De *illuminatio* overbrugt beide beperkingen. De Geest transformeert Gods handelen en spreken naar het menselijke bevattingsvermogen en neemt de menselijke verblindings weg zodat Gods handelen en spreken opgemerkt kunnen worden<sup>15</sup>. De verlichting door de Heilige Geest houdt dus niet in dat de Geest het denken en willen van de mens overneemt, wel dat Hij de mogelijkheid schept dat de mens met zijn eigen denken en willen dat wat van God komt kan gaan vatten<sup>16</sup>.

Met het hierboven geschetste kader geef ik in alle beknoptheid aan op welke manier ik bepaalde theologische begrippen in het vervolg van deze studie zal gebruiken. Het laat ook zien vanuit welke theologische achtergrond ik het onderzoek oppak. Binnen dit kader is de hierboven al genoemde niet al te specifiek ingevulde omschrijving van het begrip verlichting of *illuminatio* door de Heilige Geest goed bruikbaar. *De verlichting of illuminatio door de Heilige Geest is die werkzaamheid van Gods Geest die Gods handelen en spreken ontsluit voor mensen en mensen ontsluit voor Gods handelen en spreken.*

### 1.3. Hermeneutische verwerking

In de moderne en postmoderne Bijbelse hermeneutiek van de afgelopen eeuw is er maar beperkt aandacht voor de rol van de Heilige Geest. Sommige auteurs geven dit onderwerp eenvoudigweg geen plaats in hun eigen hermeneutische voorstellen<sup>17</sup>. Anderen, zoals Zwiep in het hierboven vermelde citaat, geven aan dat er voor de verlichting door de Geest in de praktijk van de hermeneutiek geen ruimte is, omdat het werk van de Geest niet in een menselijke verstaansmethode vast te leggen is. Weer anderen herinneren eraan dat het lezen van de Bijbel dient te gebeuren in afhankelijkheid van de verlichting door de Geest, maar komen niet

---

15 Vgl. Van Genderen/Velema, *Dogmatiek*, 103-106; Zuber, *Illumination*, 206; Erickson, *Doctrine*, 77-78; Webster, 'Illumination', 326.

16 Vgl. Bavinck, *Dogmatiek I*, 69; Barth, *Kirchliche Dogmatik I,2*, 289-290; Berkhof, *Christelijk geloof*, 60-63; Healy, 'Knowledge', 148.150. Zuber (*Illumination*, 205.208) en Webster ('Illumination', 328) benadrukken hierbij vooral het effect van de verlichting op het verstand, een tendens die volgens Wagner ('Illumination' 170) de overheersende lijn is geworden. Vanhoozer (*Meaning*, 413) benadrukt het effect van de verlichting op de wil.

17 Zo bijv.: Tuckett, *Reading*; Goldingay, *Models*; Porter, *Handbook*; Oeming, *Hermeneutik*; Schnelle, *Einführung*; Black/Dockery, *Interpreting*; Shillington, *Reading*; Behrens, *Verstehen*; Luz, *Hermeneutik*; Bartholomew, *Hermeneutics*.

toe aan een verdere uitwerking van wat dit concreet betekent. De aanhaling uit het artikel van Peels is daar een voorbeeld van<sup>18</sup>. Een methodische verlegenheid ten aanzien van het werk van de Geest in de hermeneutiek lijkt moeilijk te ontkennen.

Hoewel de betreffende auteurs bijna unaniem aangeven hoe weinig er gepubliceerd wordt over dit onderwerp<sup>19</sup>, zijn er de laatste decennia wel degelijk allerlei voorstellen ontwikkeld om recht te doen aan de implicaties van het verlichtende werk door de Geest voor de hermeneutiek. Deze groeiende aandacht is niet alleen op te merken in meer klassiek-protestantse kringen, maar ook in andere delen van het theologische speelveld. Hierbij is te wijzen op rooms-katholieke auteurs en hun verdere bezinning op *Dei Verbum*, de constitutie over de goddelijke openbaring die in 1965 werd uitgebracht door het tweede Vaticaanse Concilie. Ook laten pentecostale denkers zich over dit onderwerp vaker op academisch niveau horen met een steeds zelfbewuster theologische positiebepaling. Daarnaast is de invloed op te merken van meer postmoderne hermeneutische theorieën als de *reader-response theory* en de *speech-act theory* die meer ruimte lijken te bieden aan het benoemen van het werk van de Geest dan de tot voor kort dominante historisch-kritische methoden<sup>20</sup>.

Wie deze groeiende bezinning op de betekenis van de verlichting door de Geest voor de hermeneutiek op zich in laat werken, merkt al snel twee dingen op. Aan de ene kant verwijzen bijna alle auteurs naar dezelfde nieuwtestamentische teksten om hun zienswijze op te baseren. Sommigen laten het bij een aantal tekstverwijzingen, anderen bieden uitgebreide exegetische onderbouwingen. In ieder geval wordt de mening breed gedeeld dat die gegevens relevant zijn voor het onderwerp. Aan de andere kant blijkt in de uitwerking dat die gegevens gevarieerd geïnterpreteerd en toegepast worden. De voorstellen over de rol van de Geest in de hermeneutische praktijk gaan namelijk verschillende kanten op. Het roept de vraag op hoe deze nieuwtestamentische gegevens bij deze auteurs functioneren. Daaronder ligt nog de meer fundamentele vraag: worden de betreffende teksten niet te sterk benaderd vanuit de theologische vraagstelling, zodat aan de eigen context van de teksten tekort wordt gedaan?

---

18 Zo ook bijv.: Van Bruggen, *Lezen*; Osborne, *Spiral*; Wallace, *Interpretation*; Reinmuth, *Hermeneutik*; Zimmerman, *Hermeneutik*; Godsworthy, *Hermeneutics*; Treier, *Interpretation*.

19 Om een paar voorbeelden te noemen: Packer, 'Infallible', 347; Marshall, 'Spirit', 66; Erickson, *Interpretation*, 33; Fountain, 'Hermeneutics', 3; Pinnock/Callen, *Principle*, 181; Noel, *Hermeneutics*, 147; Seaman, *Illumination*, 8-9.

20 Voor relevante literatuur hierover verwijs ik naar het volgende hoofdstuk.



## 1.4. Doel en aanpak

Vanuit een Bijbelwetenschappelijk perspectief wil dit onderzoek de hermeneutische discussie over de rol van de Geest voor de uitleg van de Bijbel verderbrengen. Dit wil ik doen door te onderzoeken wat de hermeneutische implicaties zijn van het nieuwtestamentische spreken over de verlichting door de Geest. Dit vraagt eerst om een nauwkeurige exegese van de relevante teksten. Het resultaat van de exegese vormt vervolgens de basis voor de bezinning op de implicaties voor de hermeneutiek. Het is dus niet mijn bedoeling om te onderzoeken wat de Bijbel zegt over de hermeneutische implicaties van de verlichting door de Geest, maar wat de hermeneutische implicaties zijn van het Bijbelse spreken over het verlichtende werk van de Geest. Ook is het niet de bedoeling om een geheel nieuw eigen voorstel toe te voegen aan de bestaande, maar om een kader te schetsen waarbinnen de hermeneutische betekenis van de verlichting door de Geest tot haar recht kan komen. Het hoofddeel van dit onderzoek wordt gevormd door een exegese van de relevante nieuwtestamentische teksten.

Om vast te stellen wat de relevante teksten zijn en om die teksten in het kader van dit onderzoek adequaat te bevragen kies ik voor de volgende aanpak. In een korte inventarisatie van de relevante literatuur groepeer ik de verschillende voorstellen in acht lijnen van denken. Van deze denklijnen wil ik in een korte dieptebooring de visie bespreken van telkens één auteur die naar mijn oordeel kenmerkend is voor die lijn van denken. Deze bespreking heeft een drieledig doel:

- 1) het bieden van een kort overzicht en rubricering van de bestaande literatuur en hun argumenten;
- 2) het bepalen van criteria om tot een goede selectie te komen van de nieuwtestamentische teksten die van belang zijn voor mijn onderzoek;
- 3) het scherpstellen van de vragen waarmee het resultaat van de exegese benaderd dient te worden om helder te krijgen wat de betreffende teksten mogelijk te zeggen hebben in het kader van de vraag naar de hermeneutische rol van de Heilige Geest.

Door met deze vragen niet direct de nieuwtestamentische teksten zelf, maar het resultaat van de exegese te benaderen hoop ik in de exegese zoveel mogelijk te kunnen waarborgen dat de teksten binnen hun eigen context recht gedaan wordt.

De exegese van de relevante teksten, het bevragen van die exegese en een korte Bijbels-theologische reflectie op de exegese bieden de basis om te inventariseren welke hermeneutische implicaties het nieuwtestamentische spreken over de verlichting door de Heilige Geest heeft. Op basis van die implicaties bezin ik mij op

de vraag of en op welke manier er in een hermeneutische benadering recht gedaan kan worden aan dit werk van de Geest. Deze bezinning leidt tot het voorstel om te werken met ontvankelijkheid voor de verlichting door de Geest als hermeneutische voorwaarde. Deze ontvankelijkheid werk ik concreet uit in acht houdingen waarmee Bijbellezers zich begeven in wat ik “lichtkringen van de Geest” noem. Hoe meer een bepaalde omgang met de Bijbel zich in die lichtkringen bevindt, des te groter mag het vertrouwen zijn dat de Geest die omgang met de Bijbel verlicht.

Deze lichtkringen wil ik vervolgens op drie manieren inzetten. Eerst koppel ik terug naar de acht besproken denklijnen en auteurs om te zien op welke manier de door mij verwoorde voorwaarde van ontvankelijkheid en de concretisering ervan in de acht lichtkringen tot uiting komen. Vervolgens bespreek ik twee concrete pogingen om het verlichtende werk van de Geest een plaats te geven binnen de concepten en kaders van een wetenschappelijk erkende hermeneutische methode. Ten slotte pleit ik ervoor om de voorwaarde van ontvankelijkheid voor de verlichting door de Geest standaard toe te passen in de hermeneutische omgang met de Bijbel.

### **1.5. Opzet**

Bovenstaande wil ik in de volgende stappen uitwerken. In het volgende hoofdstuk bied ik de inventarisatie van de relevante literatuur, groepeer ik die in acht lijnen van denken en bespreek ik daarbij een kenmerkende auteur. Deze bespreking biedt niet alleen een kennismaking met het speelveld, maar helpt mijn onderzoek ook op twee manieren verder. In de eerste plaats helpt het om te komen tot een adequate vraagstelling om met de nieuwtestamentische gegevens in gesprek te gaan. In de tweede plaats helpt het bij de selectie van de relevante teksten voor de exegese. In de hoofdstukken 3 tot en met 9 volgt dan de exegese van die teksten. In hoofdstuk 10 plaats ik de resultaten van de exegese binnen de bredere context van de Bijbel in een korte Bijbels-theologische reflectie. Op basis van de resultaten van de exegese en de Bijbels-theologische reflectie volgt dan in hoofdstuk 11 de beschrijving van een aantal relevante hermeneutische implicaties en een voorstel op welke manier in een hermeneutische benadering van de Bijbel rekening gehouden kan worden met de verlichting door de Geest. In hoofdstuk 12 koppel ik de uitkomst van hoofdstuk 11 terug naar de in hoofdstuk 2 besproken auteurs. Daarnaast bespreek ik in dit laatste hoofdstuk twee voorbeelden waarin de verlichting door de Geest is verwerkt binnen de kaders van een hedendaagse hermeneutische theorie en pleit ik ervoor om ruimte te maken voor de verlichting door de Geest in de hermeneutische bezinning en

praktijk door te werken met de voorwaarde van ontvankelijkheid voor dit werk van de Geest. Het geheel sluit ik in hoofdstuk 13 af met een samenvatting en conclusies.

## 2. Oriëntering

---

Dit hoofdstuk biedt op verschillende manieren een oriëntering. Het grootste gedeelte wordt ingenomen door een inventarisering en rubricering van de bestaande discussie over de betekenis van de Heilige Geest voor het verstaan van de Bijbel. Centraal staat hierbij de vraag welke lijnen van denken bij de verschillende auteurs aan te wijzen zijn. Van elke door mij onderscheiden denklijn geef ik kort een algemene beschrijving, een diepteboring bij een kenmerkende auteur en benoem ik wat ik meeneem voor het verdere onderzoek (§ 2.1).

Van deze kennismaking met de relevante literatuur wil ik op twee manieren gebruik maken voor het vervolg van mijn onderzoek. In de eerste plaats maken de beschreven lijnen van denken het mogelijk om de vragen die er in de discussie toe doen scherp te stellen. Helderheid hierover is van belang om in het kader van dit onderzoek het Nieuwe Testament op de juiste manier te kunnen bevragen (§ 2.2). In de tweede plaats is het op basis van de kennismaking met de literatuur mogelijk om tot een zinvolle selectie te komen van de relevante nieuwtestamentische teksten (§ 2.3).

### 2.1. Lijnen van denken

Door de eeuwen heen hebben uitleggers van de Bijbel gewezen op het belang van de Heilige Geest bij het lezen van de Bijbel. De opvattingen van Origenes<sup>1</sup> en vooral die van Augustinus<sup>2</sup> over de geestelijke uitleg van de Schrift zijn van grote invloed geweest op de in de middeleeuwen alom geaccepteerde allegorische uitlegmethode<sup>3</sup>. Reformatoren als Maarten Luther en Johannes Calvijn namen afstand van de allegorese, maar bleven het belang benadrukken van de verlichting door de Geest bij de uitleg van de Bijbel<sup>4</sup>. Deze nadruk werd met name in piëtistische en puritei-

---

1 Zie boek IV van zijn *Peri Archoon* in Görgemanns/Karpp, *Origenes*. Vgl. Stuhlmacher, *Verstehen*, 79-82; Peels, 'Woord', 62-64; Zwiep, *Tussen tekst en lezer I*, 158-171; 'Tzetkova-Glaser, 'Origenes'.

2 Zie met name zijn *De doctrina christiana* in Green, *Doctrina*. Vgl. Stuhlmacher, *Verstehen*, 87-90; Zwiep, *Tussen tekst en lezer I*, 202-224; Schultheiß, 'Augustinus'.

3 Vgl. Stuhlmacher, *Verstehen*, 90-91; Zwiep, *Tussen tekst en lezer I*, 228-244; Mühlenberg, 'Schriftauslegung', 473-480; Jeanrond, 'Hermeneutik', 1655.

4 Vgl. Stuhlmacher, *Verstehen*, 97-109; Runia, 'Hermeneutics'; Peels, 'Woord', 66-68'; Zwiep, *Tussen tekst en lezer I*, 275-278.284-287.296-299; Jeanrond, 'Hermeneutik', 1655-1656.

se kringen vastgehouden en nader uitgewerkt<sup>5</sup>. Een paar bekende theologen die hierover schreven, zijn Johann Jakob Rambach<sup>6</sup>, John Owen<sup>7</sup> en Wilhelmus à Brakel<sup>8</sup>. Met het aanbreken van de Verlichting en de opkomst van de historisch-kritische methode kreeg de betekenis van de Geest voor het verstaan van de Bijbel steeds minder aandacht<sup>9</sup>. Vanuit meer klassieke hoek bleef men de relevantie ervan echter beklemtonen; in Nederland is bijvoorbeeld te wijzen op de hermeneutieken van Johannes Cornelis Sikkel<sup>10</sup>, Frederik Willem Grosheide<sup>11</sup> en Seakle Greijdanus<sup>12</sup>.

De afgelopen halve eeuw is er sprake van een groeiende hernieuwde aandacht voor de betekenis van de verlichting door de Heilige Geest voor de hermeneutiek. Zoekend naar mogelijke redenen hiervoor is in ieder geval op de volgende vier omstandigheden te wijzen:

- 1) Een vrijmoediger gebruik van theologische exegese die, anders dan de historisch-kritische, zich niet beperkt tot het zoeken naar de achtergronden en de betekenis van de Bijbelse teksten, maar ook vraagt naar de bedoeling ervan voor de lezers/hoorders van vandaag.
- 2) Een inboeten aan dominantie van de historisch-kritische methode in de Bijbelse exegese en, daaraan parallel, de toenemende invloed van postmoderne hermeneutische theorieën. Het spreken over de werkingskracht van een tekst, de versmelting van horizonnen, of de plaats van de lezers/hoorders in het verstaansproces biedt meer ruimte voor verwijzingen naar de Heilige Geest dan een strikt historisch-kritische benadering.
- 3) Een hernieuwde bezinning op de Bijbel door rooms-katholieke theologen naar aanleiding van de verschijning in 1965 van *Dei Verbum*<sup>13</sup>, de constitutie van het tweede Vaticaans Concilie over de goddelijke openbaring.
- 4) Een steeds sterkere aanwezigheid van pentecostale en charismatische theologen op het academische speelveld en de duidelijke positiebepaling vanuit hun eigen traditie met de specifieke aandacht voor de Heilige Geest en charismatische ervaringen.

---

5 Vgl. Stuhlmacher, *Verstehen*, 132-140; Graafland, 'Schriftverstaan'.

6 Rambach, *Institutiones*.

7 Owen, 'Causes'.

8 À Brakel, *Redelijke*, I, 2.

9 Vgl. Peels, 'Woord', 69-71; Zwiep, *Tussen tekst en lezer I*, 369-397; Jeanrond, 'Hermeneutik', 1656.

10 Sikkel, *Verklaring*.

11 Grosheide, *Hermeneutiek*.

12 Greijdanus, *Schriftbeginselen*.

13 Van Leeuwen/Smulders, *Dei Verbum*

De groeiende aandacht blijkt uit boeken en artikelen van zowel Bijbelwetenschappers als systematisch theologen – met name de laatsten. Wel is er een behoorlijke variatie aan denken aan te wijzen. Om deze variatie enigszins te ordenen volgt hier een rubricering in acht denklijnen. Vanzelfsprekend zit er een zekere subjectiviteit in de keuze van deze acht denklijnen en van de acht theologen die ik daarbij als kenmerkend bespreek. Een zekere overlap is niet te ontkennen: een aantal van de genoemde theologen zouden op sommige punten ook passen onder een van de andere lijnen van denken. Toch kies ik voor deze acht om goed uit te laten komen hoe gevarieerd de accenten zijn in de voorstellen over de betekenis van het werk van de Geest in het verstaan van de Bijbel.

### **2.1.1. Geestelijke zin**

*De verlichting door de Geest brengt bij de geestelijke zin/sensus plenior van een Bijbeltekst*

Volgens de auteurs die deze denkrichting voorstaan, is er in de Bijbel niet alleen sprake van een letterlijke, maar ook van een geestelijke betekenis. Onder de letterlijke zin wordt gewoonlijk de betekenis verstaan die de menselijke schrijvers bedoelden. Deze letterlijke zin is door middel van algemeen geldende exegetische methoden voor iedereen, gelovig of ongelovig, te vinden. De geestelijke zin, die de Heilige Geest al in de Bijbeltekst meegaf zonder dat de schrijvers dit ten volle hebben bevat, kan alleen gekend worden als de Geest het menselijke kenvermogen daarvoor verlicht. Deze verlichting komt volgens de auteurs van deze denklijn vooral daarin uit, dat de Geest helder maakt op welke manier een bepaalde Bijbeltekst verbonden is met Gods heilsplan in Jezus Christus. Voor sommigen betreft de geestelijke zin een door de Geest gegeven dieper verstaan van verbanden binnen de Bijbelse canon, voor anderen gaat het om een zicht krijgen op een diepere of vollere betekenis die al in de Bijbeltekst gegeven was, maar die zonder de Geest niet opgemerkt zou worden.

Auteurs bij wie deze lijn van denken uitkomt, zijn Henri de Lubac<sup>14</sup>, William S. LaSor<sup>15</sup>, 1986 Ignace de la Potterie<sup>16</sup>, 1988 Gerald O'Collins<sup>17</sup>, David S. Dockery<sup>18</sup>, Donald Bloesch<sup>19</sup>, James B. DeYoung en Sarah L. Hurty<sup>20</sup>, en Andrew L. Minto<sup>21</sup>.

---

14 Lubac, 'Spiritual'.

15 LaSor, 'Sensus'; 'Plenior'.

16 De la Potterie, 'Reading'; 'Interprétation'; 'Sens'.

17 O'Collins, 'Révélation'.

18 Dockery, *Interpretation*.

19 Bloesch, *Scripture*.

20 DeYoung/Hurty, *Beyond*.

21 Minto, 'Charismatic'.

### Ignace de la Potterie

‘La formule très synthétique “*Cum Sacra Scriptura eodem Spiritu quo scripta est etiam legenda et interpretanda sit*” contient beaucoup d’éléments implicites dont on ne soupçonnait pas la présence à une première lecture. Elle implique que, dans la lettre même de la Parole de Dieu, inspirée par l’Esprit Saint, l’Esprit reste présent et toujours actif, pour faire découvrir au croyant le sens profond du texte, sa vérité. “Interpréter” la Parole de Dieu, c’est dès lors découvrir l’Esprit dans la lettre, c’est dégager *le sens profond et spirituel* de la Sainte Écriture, c’est faire apparaître le mystère qui se révèle dans l’histoire.’<sup>22</sup>

Ignace de la Potterie (1914-2003), rooms-katholiek pater en lid van de orde van de Jezuïeten, was een Belgisch theoloog en nieuwtestamenticus die van 1950-1960 doceerde in Leuven en van 1961 tot 1989 in Rome aan het Pauselijk Bijbelinstituut. Tijdens het tweede Vaticaans Concilie is hij op de achtergrond betrokken geweest bij het opstellen van *Dei Verbum*, de constitutie over de goddelijke openbaring.

In een aantal artikelen over de geestelijke zin van de Schrift dringt De la Potterie er met name bij zijn rooms-katholieke vakgenoten op aan, dat zij in hun exegetische werk meer rekening houden met de notie die verwoord wordt in *Dei Verbum* III, 12: “*Cum Sacra Scriptura eodem Spiritu quo scripta est etiam legenda et interpretanda sit* – Omdat de Heilige Schrift ook in dezelfde Geest moet worden gelezen en verklaard, waarin zij geschreven is.”<sup>23</sup> Hij ontkent op geen enkele manier het belang van een exegese van de Schrift die de regels van de historische methode volgt, zoals dat in 1943 door paus Pius XII werd voorgeschreven in de encycliek *Divino Afflante Spiritu*<sup>24</sup>. Wel betreurt hij het dat deze historische methode die aan het begin van de twintigste eeuw is voorgesteld door de franciscaan Marie-Joseph Lagrange, ook na het verschijnen van *Dei Verbum* nog steeds de overhand heeft, terwijl in de constitutie van 1965 er nadrukkelijk op wordt gewezen dat de verklaring van de Schrift niet voorbij mag gaan aan de geestelijke zin. Volgens De la Potterie wordt ten onrechte gedacht dat het zoeken naar de geestelijke zin niet wetenschappelijk zou zijn. Het is wellicht niet *historisch* wetenschappelijk. Exegese is echter niet alleen een historische bezigheid, maar ook een theologische. De nadruk op het historische lezen van de Schrift zorgt voor een zodanige beperking van het blikveld dat het zo goed als onmogelijk wordt om de betekenis te ontdekken die boven het historische uitgaat<sup>25</sup>.

---

22 De la Potterie, ‘Interprétation’, 269.

23 Citaat en vertaling: Van Leeuwen/Smulders, *Dei Verbum*, 22.23.

24 De la Potterie, ‘Sens’, 634-635.

25 De la Potterie ‘Reading’, 322-323; ‘Interprétation’, 251; ‘Sens’, 642.

De la Potterie verwijst met name naar het in de jaren vijftig verschenen vierdelige werk *Exégèse médiévale*<sup>26</sup> van Henri de Lubac waarin gepleit wordt om niet te vervreemden van de eeuwenoude traditie van de geestelijke lezing van de Schrift. Ook patres als Origenes en Hiëronymus hechtten waarde aan de letter. De uitlegger mocht daar echter niet bij blijven staan, maar moest op zoek naar de Geest in die letter. De la Potterie geeft graag toe dat de exegese wat het bestuderen van de letter betreft niet terug moet willen naar de methoden van de patres, maar dat betekent niet dat daarmee ook hun geestelijke lezen van de Schrift achterhaald is. Die oude traditie, die de Kerk eeuwen heeft gevolgd, wordt volgens hem nu terecht weer opgepakt door *Dei Verbum*<sup>27</sup>.

Hoe ziet De la Potterie dit in *Dei Verbum* verwoorde lezen van de Schrift “in de Geest waarin het geschreven is” voor zich? Hij geeft aan dat er een subjectieve en een objectieve kant aan zit. Met het subjectieve bedoelt hij, dat het lezen en verklaren van de Schrift vraagt om het werk van de Geest in de lezer. Met andere woorden, de exegese behoort plaats te vinden vanuit het geloof en in en voor de Kerk. Met het objectieve bedoelt hij dat de Schriftteksten geïnspireerd zijn en dat de Geest dus binnenin de letter te vinden is<sup>28</sup>. Dit maakt dat zij een diepere geestelijke zin hebben. Hoe komt de lezer bij deze geestelijke zin? De La Potterie verwijst daarvoor naar de tekst van *Dei Verbum* waarin aangegeven wordt dat de tekst gelezen moet worden binnen het geheel van de ene Schrift en door rekening te houden met enerzijds de levende overlevering van heel de Kerk en anderzijds de analogie van het geloof<sup>29</sup>. Is er iets meer te zeggen over die diepere zin? In de woorden van De la Potterie: “Le sens spirituel de l’Écriture, c’est sa relation cachée au *mystère* du Christ.”<sup>30</sup>

Omdat De la Potterie zich vooral verhoudt tot de betekenis van *Dei Verbum*, noemt hij betrekkelijk weinig Bijbelteksten om zijn standpunt op te baseren. Wel sluit hij een van zijn artikelen af met de uitspraak: “Literal exegesis must open itself, deepen itself, broaden itself, to become spiritual interpretation. The golden rule has been given us by St. Paul: ‘the written letter brings death, but the Spirit gives life’ (2 Cor. 3:6). And by Jesus himself: ‘The *words* I have spoken to you are *spirit* and they are *life*’ (John 6:63).”<sup>31</sup>

---

26 De Lubac, *Exégèse*.

27 De la Potterie, ‘Reading’, 324; ‘Interprétation’, 238.

28 De la Potterie, ‘Reading’, 311-312; ‘Interprétation’, 266-267-274.

29 De la Potterie, ‘Interprétation’, 269-274.

30 De la Potterie, ‘Interprétation’, 248.

31 De la Potterie, ‘Reading’, 325.



## **Mee te nemen in het onderzoek**

In de overwegingen in deze denklijn over de geestelijke zin van Bijbelteksten en over de betekenis van de Heilige Geest om die geestelijke zin te ontwaren komt een zekere ambivalentie naar voren. Betekent het spreken over een geestelijke zin dat er sprake is van een meervoudige schriftzin of van een meervoudig schriftverstaan? Of met andere woorden: vindt de lezer onder de verlichting door de Geest een in de tekst reeds aanwezige, maar verborgen diepere betekenis; of voegt de lezer onder de verlichting door de Geest een diepere betekenis aan de tekst toe?

In het geval van een meervoudige schriftzin heeft de Bijbeltekst naast een eerste vanzelfsprekende betekenis, ook een verborgen en niet voor iedereen direct te herkennen betekenis. Deze geestelijke zin is door inspiratie door de Geest in de tekst gelegd, in veel gevallen zonder dat de menselijke auteur dit heeft beseft, en vormt een diepere betekenislaag van die tekst ook als die laag niet door lezers herkend wordt. Om die geestelijke zin te kunnen ontdekken, is het verlichtende werk van de Geest nodig. De Geest schenkt dus aan lezers zicht op een in de tekst aanwezige geestelijke zin.

In het geval van een meervoudig schriftverstaan heeft een Bijbeltekst zelf niet een extra verborgen betekenislaag, maar krijgt een bestaande tekst vanuit een nieuw perspectief een diepere of bredere betekenis. Het verlichtende werk van de Geest bestaat er dan niet in om een al aanwezige diepere zin uit te laten komen, maar om de lezer te leiden naar een geestelijk verstaan van een tekst door, bijvoorbeeld, zicht te geven op bredere verbanden binnen de Bijbel.

Voor mijn onderzoek is het de moeite waard om te zien of en op welke manier de relevante teksten argumenten bieden om te spreken over een meervoudige schriftzin dan wel een meervoudig schriftverstaan.

### **2.1.2. Inwerking op de wil van de lezers/hoorders**

*De verlichting door de Geest werkt in op de wil van de lezers/hoorders*

De auteurs in deze lijn van denken wijzen erop dat de Bijbel verstandelijk te volgen is voor iedereen die gebruikt maakt van de geëigende middelen voor het lezen van een tekst als de Bijbel. De verlichting door de Geest zorgt er vervolgens voor dat mensen de boodschap van de Bijbel niet als irrelevant naast zich neerleggen of geërgerd afwijzen, maar er tot in de kern van hun bestaan door gegrepen worden. Wie de boodschap afwijzen, doen dat dus niet omdat zij haar verstandelijk niet begrijpen, maar omdat zij haar juist goed genoeg begrijpen om tot de slotsom te komen dat het niet past binnen de eigen overtuigingen. Wat de Geest doet, is zo op de wil van mensen inwerken dat zij de Bijbelse boodschap als

van betekenis voor hun leven verwelkomen en zich er steeds dieper door laten overtuigen.

Auteurs die deze denklijn volgen zijn: Daniel Fuller<sup>32</sup>, Fred H. Klooster<sup>33</sup>, Roy B. Zuck<sup>34</sup>, William J. Larkin jr.<sup>35</sup>, Walter C. Kaiser jr. en Moisés Silva<sup>36</sup>, Robert H. Stein<sup>37</sup> en Hans Bette<sup>38</sup>.

### Daniel P. Fuller

‘The Holy Spirit’s role in biblical interpretation does not consist in giving the interpreter cognition of what the Bible is saying, which would involve dispensing additional information, beyond the historical-grammatical data that are already there for everyone to work with. Rather, the Holy Spirit’s role is to change the heart of the interpreter, so that he loves the message that is conveyed by nothing more than the historical-grammatical data.’<sup>39</sup>

Daniel P. Fuller (1925) is een Amerikaanse theoloog in de traditie van de baptisten. Van 1953 tot 1993 was hij docent hermeneutiek aan het mede door zijn vader opgerichte en naar zijn grootvader vernoemde Fuller Theological Seminary in Pasadena, Californië.

In het in 1978 verschenen korte artikel ‘The Holy Spirit’s Role in Biblical Interpretation’ gaat Fuller in op de vraag wat de verlichting door de Geest betekent voor de uitleg van de Bijbel. Aan het begin van zijn artikel wijst hij op het fundamentele probleem dat hij heeft met exegetische methoden die de verlichting door de Heilige Geest aanvoeren om voorbij te gaan aan de letter van de Schrift en op zoek te gaan naar de diepere verborgen betekenis. Juist de woorden die de Geest ingegeven heeft om Gods boodschap aan mensen stem te geven – Fuller verwijst hierbij naar 1 Korintiërs 2,13<sup>40</sup> –, blijken in deze methoden van ondergeschikt belang om de bedoelde betekenis over te brengen. Maar wat bedoelt Paulus dan als

---

32 Fuller, ‘Role’.

33 Klooster, ‘Role’.

34 Zuck, ‘Role’; ‘What and Why’.

35 Larkin, *Hermeneutics*.

36 Kaiser/Silva, *Introduction*.

37 Stein, *Playing*.

38 Bette, ‘Geest’.

39 Fuller, ‘Role’, 192.

40 ἃ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις ἀλλ’ ἐν διδακτοῖς πνεύματος, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες. – “En daarover spreken wij niet met woorden die ons door menselijke wijsheid geleerd zijn, maar door de Geest. Zo geven we met wat de Geest leert uitdrukking aan de dingen van de Geest.”

hij in 1 Korintiërs 2,14<sup>41</sup> stelt dat de boodschap van Paulus alleen “ontvangen” en “gekend” kan worden door degenen in wie de Geest werkzaam is?<sup>42</sup> Fuller legt uit dat het aankomt op het juiste begrip van de werkwoorden δέχομαι “ontvangen” en γινώσκω “kennen”:

“So in the statement, ‘The natural man does not receive [*dechomai*] the things of the spirit of God,’ the meaning is that apart from the Holy Spirit, a person does not accept what the Bible teaches with pleasure, willingness, and eagerness. In other words, the natural man does not *welcome* the things of the Spirit of God.”<sup>43</sup>

Ook het woord “kennen” moet niet opgevat worden als “verstandelijk kennen”, maar als “het omarmen van de dingen zoals ze werkelijk zijn”<sup>44</sup>, “uit ervaring kennen” of “erkennen”<sup>45</sup>.

Uit deze uitleg van Paulus’ woorden trekt Fuller conclusies voor de hermeneutiek. De noodzaak van het werk van de Heilige Geest bij het lezen van de Bijbel ligt niet in de onbegrijpelijkheid van de Bijbel of in een gebrek aan verstandelijke vermogens bij de mens, maar in de zondige onwil van de mens om de eigen op zichzelf gerichte levensvisie in te ruilen voor die van het evangelie. Zolang het gaat om het verklaren van de tekst zelf, kan iedereen daaraan een zinvolle bijdrage leveren. Daarvoor is geen verlichting door de Geest nodig. Anders is het als het gaat om de vraag of de boodschap van de Bijbel ook zijn doel bereikt. Dan geldt: ‘Only God, through the Holy Spirit, overcomes this power of sin, so that we are willing to love from the heart what our minds can tell is reasonable.’<sup>46</sup> De verlichting door de Geest werkt in op de wil van de hoorder zodat hij wat hij begrijpt van de Bijbel als goed nieuws verwelkomt.

---

41 ψυχικός δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστὶν καὶ οὐ δύναται γινῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται. – “Maar een natuurlijk mens neemt niet aan wat van de Geest van God komt, want voor hem is het dwaasheid. Hij kan het ook niet leren kennen, omdat het geestelijk beoordeeld wordt.”

42 Fuller, ‘Rolé’, 189-190.

43 Fuller, ‘Rolé’, 191, zijn cursivering. Dit gedeelte wordt instemmend of afwijzend veel aangehaald in de latere literatuur over de hermeutische rol van de Heilige Geest.

44 Fuller, ‘Rolé’, 191, met een verwijzing naar het artikel over dit woord in het *Theological Dictionary of the New Testament*.

45 Fuller, ‘Rolé’, 192.

46 Fuller, ‘Rolé’, 198.

# *De Bijbel ontsluit*

## HOE DE GEEST HELPT BIJ HET BIJBELLEZEN

In dit boek onderzoekt Arjan Witzier de manieren waarop de Heilige Geest betrokken is in het verstaan van de Bijbel. Het hoofddeel bestaat uit een gedetailleerde exegese van relevante nieuwtestamentische teksten. Denk aan Paulus' uitspraak dat een ongeestelijk mens de dingen van de Geest niet kan verstaan, of aan Jezus' belofte dat de Geest zijn volgelingen naar de volle waarheid zal leiden. De auteur onderzoekt wat deze teksten te zeggen hebben over de verlichting door de Heilige Geest bij de uitleg van de Bijbel.

**ARJAN WITZIER** is predikant van de Christelijke Gereformeerde Kerk Apeldoorn-Centrum. Met deze studie promoveerde hij tot doctor in de theologie aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn.



ISBN 978 90 435 3877 0 • NUR 700

